

РОЗДІЛ II

Соціальні реальності в емпіричних дослідженнях

УДК 316:17.023(477):(476)(091)

Ольга Ковтун

Міжпоколінне порівняння норм моралі українського та білоруського суспільств

У статті проаналізовано зміну моральних норм в українському та білоруському суспільствах між поколіннями. В умовах різких соціальних трансформацій порушується система впорядкування соціальної поведінки, яка властива для стабільних суспільств. Дія механізмів регулювання послаблюється. Невизначеність ціннісно-нормативної системи, нечіткість стандартів і критеріїв оцінки ускладнюють соціальний контроль. Така ситуація характерна для обох пострадянських країн – України та Білорусі. Після розпаду СРСР вони стали на шлях переходу від соціалізму до демократичного ринкового суспільства. Перед цими країнами постало питання: повернутися до того, що було раніше, чи брати орієнтир на західне суспільство, у якому домінують ліберальні моральні цінності.

Норми моралі не є жорстко фіксованими й можуть змінюватись у межах поколінь. Підтвердження зміни моральних норм українців і білорусів у межах різних поколінь – дані європейського дослідження цінностей (2008) та світового дослідження цінностей (2011). Опираючись на дані обох порівняльних досліджень, можна говорити про певну лібералізацію норм моралі українців і білорусів. Українці поступово переорієнтовуються на цінності, які притаманні західним суспільствам, а білоруси виявилися більш схильні до виправдання відхилень і від традиційних, і від сучасних норм моралі.

Ключові слова: пострадянська трансформація, покоління, норми моралі, індекс аномічної деморалізованості, індекс соціального цинізму.

Постановка наукової проблеми та її значення. Розвиток людства в XXI столітті свідчить про те, що проблеми норм моралі, моральної свідомості й моральних цінностей особистості в духовному житті суспільства набувають нині особливої актуальності та значимості. Після розпаду Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР) на карті східної Європи з'явилося багато держав із різними національними, культурними й політичними традиціями, серед яких – Україна та Республіка Білорусь. Ці пострадянські країни опинились у прикордонному просторі Східної Європи між двома провідними полюсами сили, Росією та Європейським Союзом (ЄС), які постійно здійснюють вплив на них із метою включення їх у власну зону впливу. Незважаючи на схоже геополітичне становище цих двох держав, їхній пострадянський розвиток значно відрізняється.

Одним із наслідків розпаду СРСР стала трансформація ціннісно-нормативної системи двох колишніх дуже схожих, а сьогодні відмінних суспільств – українського та білоруського. За роки незалежності Україна й Білорусь поступово стали «розходитись» у різні сторони під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів розвитку [3]. Покоління українців та білорусів, які народилися й жили в СРСР, продовжують жити в суспільстві за усталеними радянськими нормами моралі. На протигагу їм виступають ті, які народилися на межі розпаду СРСР та проголошення незалежних України й Білорусі. Покоління цього часу не так категорично ставиться до зміни моральних норм, орієнтирів і цінностей. Соціальні зміни поставили під сумнів традиційні цінності, моральні норми та етичні ідеали. Для України й Білорусі, країн із спільним радянським минулим, головною проблемою стало моральне осмислення змін, які сталися, вироблення нової системи цінностей і встановлення її зв'язку зі старими уявленнями про соціальну справедливість та правильними відносинами між людьми.

Дослідження проблеми міжпоколінної взаємодії також дуже актуальне, оскільки генераційна структура суспільства влаштована таким чином, що ми перебуваємо й завжди перебуватимемо в тісному контакті з представниками різних поколінь. Оскільки норми моралі не є жорстко фіксованими та можуть змінюватися, то їх зміна найкраще проглядається в межах поколінь.

Аналіз досліджень цієї проблеми. У кожній з обраних для аналізу країн дослідження норм моралі населення має свою історію. Аналіз праць білоруських учених указує на незацікавленість білорусів проблемами суспільної моралі. Проте норми моралі досліджували такі білоруські соціологи, як А. Лаврухін, Л. Науменко, О. Манаєв, Л. Титаренко, О. Беляєва й ін.

Проблематику пострадянської трансформації українського суспільства вивчали українські соціологи Є. Головаха та Н. Паніна [6]. Вони розробили методiku дослідження соціального цинізму й аномійної деморалізованості, за допомогою котрих відслідковують вплив аномії та стан деморалізації українського суспільства від початку здобуття ним незалежності та до сьогодні [12, с. 507].

Поняття «покоління» розглядали В. Семенова, Ю. Левада, В. Лісовський. У межах цього дослідження ми послуговуватимемося критеріями розрізнення поколінь В. Семенової [8]. Вивчення норм моралі в поколінному розрізі важливе, оскільки їх зміну можна зафіксувати за допомогою їх порівняння в межах різних поколінь.

Емпірична база цього дослідження – дані національних і міжнародних порівняльних моніторингових вивчень Інституту соціології НАН України [10; 11], Європейського дослідження цінностей [13] та Світового дослідження цінностей [14]. За масивами даних останніх двох проєктів розрахунки зроблено автором самостійно.

Мета дослідження – міжпоколінне порівняння моральних норм українців і білорусів задля виявлення основних тенденцій щодо їх зміни.

Завдання дослідження:

- визначити основні феномени пострадянської трансформації, в умовах котрих формується ціннісно-нормативна система українського й білоруського суспільств;
- проаналізувати зміну моральних цінностей українців і білорусів у розрізі поколінь.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Мораль як основний регулятор людської поведінки забезпечує стабільність і стійкість суспільства, служить загальним «мірилом» вчинків людей, сприяє їхній соціальній адаптації, проте складність вивчення цієї проблеми пов'язана з тим, що в усій історії людства мораль носить відносний характер: її межі суворо не вибудовані й безпосередньо залежать від соціального, культурного та історичного контекстів. Норми моралі можуть виступати як фактор, який сприятиме процесу розвитку суспільства, а також деструктивний чинник, що виступає силою протидії тим змінам, що відбуваються.

Радикальні суспільні зміни внаслідок розпаду СРСР «привели» колись єдине радянське суспільство, а сьогодні різні – українське та білоруське – до стану, який теоретики називають аномією. Ключова особливість «пострадянської аномії» – тотальна деморалізація населення. Ю. Левада пише про інший масовий феномен, який виник у виключно пострадянських умовах, – феномені тотальної корумпованості: «У пострадянській ситуації руйнування авторитарних нормативних структур створило ситуацію корумпованості всіх цінностей і нормативних систем суспільства на різних рівнях (включаючи особистісний) – не менш серйозну й небезпечну, ніж широко обговорювана корумпованість його економічних і політичних систем» [4, с. 512]. Л. Титаренко також вважає, що внаслідок симбіозу колишніх норм та цінностей і нових радянський білорус став «парадоксальним» [9; 10]; амбівалентність мислення характерна також українцю. Білоруський учений А. Лаврухін пише про тотальну корумпованість соціуму «колом знайомих», в умовах якої дотримання надмірно ускладнених інституціалізованих правил та норм поведінки є свідомо програшною поведінковою стратегією, «людина, котра має добрих знайомих», більш успішно розв'язує свої проблеми [1]. Найбільш повно феномени пострадянської трансформації, в умовах котрих формуються ціннісно-нормативні системи пострадянських суспільств, описано С. Сальніковою у статті «Специфические феномены постсоветской аномии (Беларусь, Россия, Украина)» [7].

В умовах радикальних суспільних трансформацій, якими стали зміни внаслідок розпаду СРСР, система нормативних очікувань утрачає визначеність, виникає стан аномії, породжений руйнуванням ціннісно-нормативної системи. Унаслідок стрімких соціально-економічних перетворень сучасні українське й білоруське суспільства перебувають на етапі, коли одні цінності втрачено, а інші ще не

вироблено, що супроводжується станом «аномійної деморалізованості» (термін Є. Головахи). Так, знищення радянської ціннісно-нормативної системи тривалий час підтримувало невизначеність того, як і що можна робити, а що ні. Відсутність нового ціннісно-нормативного базису призвела до еклектики старого й нового. Тобто у свідомості українців та білорусів нові цінності співіснують із традиційними. Але нові цінності «наповнились» іншим змістом, звідси – суперечливі оцінки сучасних цінностей і намагання поєднати цінності різних соціально-політичних систем. Такі подвійні стандарти або подвійна мораль – це вже легітимний механізм ненормативної регуляції в цих суспільствах [7].

За результатами національних моніторингових опитувань українського суспільства індекс аномійної деморалізованості¹ за 2010 р. становив 12,9 бала, порівняно з 13,1 бала за 2008 р. [12, с. 507]. При цьому значна частина українців (49,6 % – 2010 р.) вважає, що безпечніше нікому не довіряти, у 2008 р. цей показник становив 51,5 %.

За зниженням значення індексу аномійної деморалізованості стоїть зниження питомої ваги людей, моральний стан яких відбивається в таких настроях, як: «За теперішнього безладу й неясності важко зрозуміти, у що вірити», «Усе так швидко тепер змінюється, що й не збагнеш, яких законів дотримуватися», «Зараз усе надто нестабільне, тож здається, що може статися будь-що», «Чимало з того, у що вірили наші батьки, руйнується на очах», «Проблема зараз у тому, що більшість людей узагалі ні в що не вірить» тощо. Фахівці Інституту соціології Національної академії наук України (ІС НАНУ) згідно з розробленою вченими Є. Головахою та Н. Паніною методикою відслідковують вплив аномії й стан деморалізації українського суспільства від початку здобуття ним незалежності та до сьогодні. Негативна динаміка за двадцять років державної незалежності вражає своєю стабільністю. Для початку представимо відсотковий розподіл за показниками аномійної деморалізованості як згода / незгода з твердженнями, які відображають досліджуваний феномен (див. табл. 1).

Таблиця 1

Показники аномійної деморалізованості, %, ІС НАНУ

Твердження	Рік						
	1992	2000	2005	2006	2008	2010	2012
Зараз усе так хитко, що здається: може відбутися все, що завгодно.	84,8	80,9	71,9	76,1	79,9	77,1	80,6
Чого сьогодні нам не вистачає – так це справжньої дружби, як було раніше, – на все життя.	71,6	64,6	68,2	63,6	67,6	66,6	70,2
За теперішнього безладу та невизначеності важко зрозуміти, у що вірити.	78,5	78,3	68,4	76,2	75,7	74,0	76,1
Усе так швидко змінюється, що не розумієш, яким законам слідувати.	80,3	79,8	67,8	73,9	76,9	73,4	76,1
Багато з того, у що вірили наші батьки, руйнується на очах	88,1	89,7	79,3	82,1	85,7	83,8	85,2
Проблема зараз у тому, що більшість людей узагалі ні в що не вірить.	81,8	87,7	76,3	77,2	78,6	80,6	80,5
Я часто не розумію, що до чого; почуваюся ніяково.	49,0	51,8	43,6	45,4	49,1	45,7	46,7
Раніше люди краще почувалися, бо кожен знав, як учинити правильно.	66,3	71,9	60,9	62,1	66,0	65,6	68,8
Мені здається, що інші краще розбираються, що правильно, а що ні.	37,0	35,4	33,5	29,7	32,9	29,4	31,8
Індекс аномії	13,8	13,8	12,4	12,7	13,1	12,9	13,3

¹ Індекс аномійної деморалізованості складається з дев'яти пунктів із дихотомічною шкалою відповідей («згоден» – 2 бали, «не знаю» – 1 бал, «не згоден» – 0 балів). Значення індексу в 9 балів – нейтральне, від 9 до 12 балів – підвищений рівень аномійної деморалізованості, вище ніж 12 балів – високий рівень деморалізованості.

Утім, хоча тенденція до зниження рівня аномії в суспільстві все ж простежується, рівень аномійної деморалізованості населення України й досі залишається доволі високим.

Міру зневажливого ставлення до загальноприйнятих цінностей, які в будь-якому суспільстві мають підтримуватися більшістю за умови його цілісності, зрілості й стійкості, відображає індекс соціального цинізму², значення якого у 2012 р. набуло критичного характеру (див. табл. 2).

Таблиця 2

Показники соціального цинізму, %, ІС НАНУ

Твердження	Рік					
	1992	2005	2006	2008	2010	2012
Потрібно багато доказів, щоб переконати людей у будь-якій істині.	65,8	68,7	68,3	68,4	66,9	67,9
Я вважаю, що більшість людей здатні збрехати, щоб просунутися по службі.	68,0	77,1	76,9	77,1	75,2	78,3
Більшість людей чесні лише тому, що бояться, що на обмані вони попадуться.	42,8	45,9	45,0	47,5	43,6	47,7
Я думаю, що більшість людей готові піти на нечесний вчинок заради вигоди.	58,5	64,6	67,3	67,9	69,0	70,6
Нікому не довіряти – це найбезпечніше.	46,7	50,2	47,5	51,5	49,6	57,0
Думаю, що майже кожен може збрехати, щоб уникнути неприємностей.	60,3	64,3	64,1	65,2	68,1	68,4
Більшість людей у глибині душі не люблять обтяжувати себе заради того, щоб допомогти іншим.	53,2	55,6	57,7	59,4	56,1	64,1
Індекс соціального цинізму	8,8	9,6	9,6	9,7	9,6	10,1

Отже, рівень соціального цинізму як ненормативна реакція на аномію з 1990-го до 2012 р. помітно підвищився. Згідно з даними табл. 2, більшість українців, на думку самих жителів України, стали більш здатними на брехню заради кар'єри (відзначається збільшення згідних із цим твердженням на 10,3 %) [5, с. 115]. В останні роки брехати, щоб уникнути неприємностей і не обтяжувати себе клопотами про інших людей, також для більшості українців стало більш прийнятним (ці позиції вирости на 7,9 та 10,9 % відповідно). Особливої уваги заслуговує твердження про недовіру (відсоток згоди виріс на 10,3) [5, с. 116].

За даними опитування, проведеного Центром соціальних досліджень «Софія» в межах дослідження «Український характер: характерні соціально-психологічні особливості населення України» [2, с. 64], у 2011 р. (порівняно з 1982 і 2002 рр.) значно зменшилася кількість респондентів, які вважають, що:

– успіху та благополуччя в житті можна досягнути чесною працею – 24,4 % (2011 р.) проти 86,9 % (1982 р.) та 32,3 % (2002 р.);

– «майже всі» або «більшість людей» проявляють ініціативу в роботі, у житті суспільства – 28,7 % проти 71,6 % і 36,5 %;

– «майже всі» або «більшість людей» є чуйними, завжди готові прийти на допомогу – 32,9 % проти 83 % та 35,9 %;

– «майже всі» або «більшість людей» не пройдуть повз порушення громадського порядку – 16,6 % проти 60,8 % та 19,9 %.

Отже, сьогодні в Україні склалася така ситуація, коли основна когорта населення країни визнає норми суспільної моралі й має бажання їм слідувати. Вона не тільки вважає себе моральною, але переважно є моральною. Парадокс у тому, що одночасно у свідомості українців переважає уявлення про аморальність більшості людей, які не входять до складу їхнього найближчого оточення: 68,1 % українців готові збрехати, щоб уникнути неприємностей (2010 р.), порівняно з 65,2 % у 2008 р. [12, с. 507]. Стосовно Білорусі аналогічних методик, а отже, таких даних не виявлено.

² Індекс соціального цинізму складається із семи пунктів із дихотомічною шкалою відповідей («згоден» – 2 бали, «не знаю» – 1 бал, «не згоден» – 0 балів). Значення індексу в 7 балів – нейтральне, від 7 до 10 балів – підвищений рівень соціального цинізму, вище за 10 балів – високий рівень соціального цинізму в суспільстві.

Моральні норми можуть змінюватись у межах різних поколінь. Для соціологічного аналізу зміни моралі в межах поколінь – важливі часові рамки соціалізації певних вікових когорт, які припадають на особливо значимі періоди в історії розвитку країни. Застосований нами міжпоколінний аналіз концентрується на порівнянні різних поколінь і розглядає зміну норм моралі в українському й білоруському суспільствах із хронологічним процесом зміни поколінь. Для аналізу моральної свідомості доречні дані Інституту соціології НАН України, європейського дослідження цінностей (European Values Survey, 2008) та світового дослідження цінностей (World Values Survey, 2011).

Згідно з даними Інституту соціології НАН України існує залежність між віком і станом деморалізованості респондента; міра неприйняття людиною соціальної дійсності, почуття відчуженості від суспільства та процесів, що в ньому відбуваються, із віком посилюється [5, с. 129].

Таблиця 3

Вікові відмінності індексів аномії й цинізму, *сер. бал (ІС НАНУ, 2012)*

Вікова категорія	Індекс аномії	Індекс цинізму
Молодь (до 30)	12,8	10,4
Респонденти середнього віку (30–54)	13,0	9,9
Респонденти старшого віку (після 54)	14,2	10,1

Джерело: [5, с. 128].

У межах проектів EVS і WVS проаналізуємо зміну норм моралі білорусів та українців різних поколінь.

Таблиця 4

«Які з названих тут дій ніколи не можна виправдати, а які завжди можна виправдати?»
(шкала: 1 – ніколи не можна, 10 – завжди можна, *сер. бал*³; EVS, WVS)

Ви виправдовуєте ...	EVS				WVS	
	Білорусь		Європа	Україна	Білорусь	Україна
	2000	2008	2000	2008	2011	2011
Розлучення	-	5,59	-	4,32	5,33	5,39
Прізд без сплати в громадському транспорті	4,56	4,58	2,82	3,16	3,78	3,51
Паління в громадських місцях	4,44	-	3,51	-	-	-
Брехня в особистих інтересах	4,33	4,01	2,85	2,59	-	-
Ухилення від сплати податків	4,22	3,58	2,63	2,35	2,78	2,56
Оплата послуг готівкою для ухилення від сплати податків	4,18	3,54	3,25	2,50	-	-
Аборт	-	4,13	-	3,42	3,84	3,67
Перевищення швидкості при водінні	4,10	-	2,33	-	-	-
Подружня зрада	-	3,86	-	1,85	-	-
Випадкові сексуальні стосунки	-	3,84	-	2,42	5,79	5,57
Незаконне отримання державної допомоги	3,48	3,26	2,28	2,15	2,83	2,70
Отримання хабарів	3,09	2,92	1,82	1,58	2,34	2,00
Проституція	2,97	2,89	2,84	1,84	2,98	2,55

³ Розрахунок середнього арифметичного здійснювали, виходячи із показників відповідей респондентів, розміщених за шкалою від 1 – «ніколи не можна виправдати» до 10 – «завжди можна виправдати». Чим ближче результуючий середній показник до 1, тим менш схильні респонденти виправдати той чи інший вчинок або дію. Навпаки, чим більший середній показник, тим частіше респонденти схильні до морального виправдання відповідного вчинку.

Закінчення таблиці 4

Гомосексуалізм	2,91	2,74	4,30	1,61	2,44	2,49
Самогубство	-	2,54	-	1,41	1,68	1,92
Політичне вбивство	2,28	-	1,63	-	-	-
Водіння автомобіля в нетверезому стані	2,19	-	1,54	-	-	-
Викрадення автомобілів для розваги	1,87	1,79	1,41	1,30	1,74	1,64
Уживання наркотиків	-	1,81	-	1,24	-	-

Згідно з результатами EVS, як серед українців, так і серед білорусів, які строго засуджують розлучення, проїзд у громадському транспорті без квитка, ухилення від сплати податків, аборт, випадкові сексуальні стосунки, незаконне отримання державної допомоги, отримання хабаря, проституцію, гомосексуалізм, переважають респонденти 1941–1950 рр. народження [9]: найбільша частка респондентів, які ставляться нейтрально до вищеназваних явищ, серед респондентів 1981–1990 рр. народження. Отже, можна говорити про певну лібералізацію поглядів.

Згідно з результатами WVS (2011) найбільше схильні довіряти серед українців респонденти старшого віку – 1941–1970 рр. народження. Найменше довіряють опитані 1981–1990 рр. народження – 63,1 % (див. табл. 5).

Таблиця 5

«Як Ви вважаєте, більшості людей можна довіряти чи потрібно бути дуже обережним у стосунках із людьми?», % (Україна, WVS)

Твердження	Поколінний розподіл респондентів				
	1941–1950	1951–1960	1961–1970	1971–1980	1981–1990
Більшості людей можна довіряти.	49,3	48,8	48,6	44,2	36,9
Потрібно бути дуже обережним у стосунках із людьми.	52,7	51,2	51,4	55,8	63,1

Серед білорусів, згідно з даними цього ж дослідження, найбільше схильні довіряти більшості людей респонденти 1941–1950 рр. народження, найменше – 1971–1980 рр. народження (див. табл. 6).

Таблиця 6

«Як Ви вважаєте, більшості людей можна довіряти чи потрібно бути дуже обережним у стосунках із людьми?», % (Білорусь, WVS)

Твердження	Поколінний розподіл респондентів				
	1941–1950	1951–1960	1961–1970	1971–1980	1981–1990
Більшості людей можна довіряти.	39,4	32,9	36,4	31,2	36,0
Потрібно бути дуже обережним у стосунках із людьми.	60,6	67,1	63,6	68,8	64,0

Згідно з отриманими результатами європейського дослідження цінностей 27,9 % українців вважають, що існують чіткі визначення того, що таке добро й зло і як їх можна застосовувати за будь-яких обставин. Якщо порівнювати респондентів за віком, то таких є 46,7 % народжених у 1941–1950 рр. і лише 20,9 % тих, хто народився в 1971–1980 рр. Водночас 33,2 % українців не мають абсолютно чіткого визначення між добром і злом; найбільша частка серед них (45 %) – 1971–1980 рр. народження. Показники розрізнення категорій добра й зла у білорусів значно гірші: лише 22,9 % чітко розрізняє

поняття добра та зла, найбільша частка (44,5 %) таких серед народжених 1951–1960 рр. Усього 18,4 % респондентів 1980–1990 рр. народження виокремлюють добро й зло; 39,5 % білорусів не мають абсолютно чіткого визначення добра та зла. Серед них 52 % респондентів 1981–1990 рр. народження.

Це можна пояснити тим, що це покоління належить до середньої ланки, яка визначає перехідний характер між комуністичною й ліберальною модернізацією. Згідно з В. Семеновою [8], це покоління «ікс», соціалізація якого відбувалася в період, коли радянська система була зруйнована. Держава не здійснювала ідеологічного впливу на становлення цієї когорти. Покоління «ікс» опинилось у складній ситуації: з одного боку, воно ще виховувалося на «старих засадах»; а з іншого – у доросле життя вступило за нових умов.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Опираючись на дані міжнародних і національних соціологічних опитувань, досліджено зміну норм моралі українців та білорусів у межах поколінь з урахуванням аномійної деморалізованості населення як основного феномену пострадянської трансформації, котрий найбільше посприяв деформації ціннісно-нормативної системи українського й білоруського суспільств. Важлива міжпоколінна особливість – відмінність у такій важливій нормі, як довіра: її важливість полягає в тому, що вона є визначальною при встановленні будь-яких суспільних відносин і дій – покоління старшого віку більш схильне до довірчих відносин, аніж молодь. Україна та Білорусь розходяться за моральними орієнтаціями населення за віковими відмінностями: у старших поколінь домінують радянські цінності, а в молодших – ліберальні. Розглянувши ставлення українців і білорусів до таких форм девіантної поведінки, як проституція та гомосексуалізм, у межах міжпоколінного аналізу можна говорити про певну лібералізацію в поглядах українців і білорусів на суспільну мораль. Проаналізувавши дані EVS (2008 р.) та WVS (2011 р.), виявлено тенденцію до зменшення негативного ставлення до цих явищ у межах вікових когорт як серед українців, так і серед білорусів: респонденти, народжені в 1941–1950 рр., строго засуджують зазначені явища, тоді як опитані 1981–1990 рр. ставляться до них нейтрально. Можна зробити висновок, що віковий (поколінний) фактор дійсно відіграє суттєву роль у моральній диференціації сучасних українського й білоруського суспільств: різні вікові когорти по-різному сприймають соціальну реальність.

Проте існують істотні відмінності ціннісно-нормативних систем обох суспільств. Згідно з даними європейського дослідження цінностей та світового дослідження цінностей відмінності виявились у такому: білоруси більше схильні до виправдання відхилень від традиційних і сучасних норм моралі. Частково на це впливає певна ізольованість Білорусі, яка призвела до того, що для білорусів сучасні норми моралі наповнюються трохи іншим сенсом, який не характерний для ліберально-демократичного суспільства. Білоруси більш схильні, ніж українці, виправдовувати аморальні й незаконні вчинки стосовно держави – більш виражені патерналістські настрої засвідчують про дистанційованість суспільства від держави, про те, що пересічний білорус не бачить для себе зв'язку між власним добробутом і добробутом держави [5, с. 136]. При цьому довіра як важливий чинник, що сприяє становленню суспільних відносин, однаково характерна і українському, і білоруському суспільствам.

Джерела та література

1. Головаха Е. Постсоветская деинституционализация и становление новых социальных институтов в украинском обществе / Е. Головаха, Н. Панина // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2001. – № 4. – С. 5–22.
2. Ермолаев А. Украинский характер : аналит. докл. [Электронный ресурс] / А. Ермолаев, А. Левцун, С. Денисенко. – ЦСИ «София». – Режим доступа : <http://sofia.com.ua>.
3. Куценко О. Д. Расходящиеся общества: особенности системной трансформации в России и Украине / О. Д. Куценко // Мир России. – 2006. – № 3. – С. 43–61.
4. Левада Ю. От мнений к пониманию / Ю. Левада. – М. : Моск. шк. полит. исслед, 2000. – 574 с.
5. Мурадян Е. С. Динамика ценностно-нормативной системы и жизненные шансы: опыт постсоветской трансформации в Пограничье : кол. моногр. / Е. С. Мурадян [и др.]. – Вильнюс : ЕГУ, 2014. – 366 с.
6. Панина Н. В. Проблемы демократизации в условиях посттоталитарной аномии / Н. В. Панина / Избранные труды по социологии : в 3 т. – Т. I : Вопросы теории, методологии, технологии социологического исследования и профессиональной этики / сост., ред., вступ, ст. Е. И. Головахи. – Киев : Факт, 2008. – С. 30–42.
7. Сальникова С. А. Специфические феномены постсоветской аномии (Беларусь, Россия, Украина) / С. А. Сальникова // Грані. – 2013. – № 12. – С. 20–26.

8. Семенова В. В. Современные концепции и эмпирические подходы к понятию «поколение» в социологии / В. В. Семенова // Отцы и дети: поколенческий анализ современной России / сост. Ю. Левада, Т. Шанин. – М. : Новое лит. обозрение, 2005. – С. 80–107.
9. Титаренко Л. Г. Постсоветская трансформация демократии: западные и отечественные интерпретации / Л. Г. Титаренко // Философия и социальные науки : научн. журн. – Минск : «Выш. шк.», 2008. – № 1. – С. 21–27.
10. Титаренко Л. Стратегії пострадянської трансформації Білорусі та України в дзеркалі суспільної думки / Л. Титаренко // Соціологічні студії. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2013. – № 1. – С. 94–99.
11. Українське суспільство. Двадцять років незалежності. Соціологічний моніторинг : у 2-х т. – Т.1 : Аналітичні матеріали / за ред. В. М. Ворони, М. О. Шульги. – К. : ІС НАНУ. – 2011. – 576 с.
12. Українське суспільство 1982–2010. Соціологічний моніторинг / за ред. В. М. Ворони, д-р соц. наук М. О. Шульги. – К. : ІС НАНУ, 2010. – 636 с.
13. European Values Survey [Electronic resource]. – Mode of access : <http://european-social-survey.org>
14. World Values Survey [Electronic resource]. – Mode of access : <http://worldvaluessurvey.org>.

References

1. Golovakha, E., Panina, N. (2001), «The post-Soviet de-institutionalization and the emergence of new social institutions in the Ukrainian society», *Sociology: theory, methods, marketing*, No. 4, pp. 5–22.
2. Yermolayev, A., Levtsun, A., Denisenko, C., «Ukrainian character: Analytical Report», TsSI «Sofiya», <http://sofia.com.ua>
3. Kutsenko, O. D. (2006), «Divergent societies: especially systemic transformation in Russia and Ukraine», *World of Russia*, No. 3, pp. 43–61.
4. Levada, Yu. (2000), «From opinions to understanding», M. : Moscow school polytechnic studies, 574 p.
5. Muradyan, Ye. S., Salnikova, S. A., Titarenko, L. G., Shirokanova, A. O. (2014), «The dynamics of value and norm system and life chances: the experience of post-Soviet transformation in the Borderlands», Vilnyus : YeGU, 366 p.
6. Panina, N. V. (2008), «Selected Works on Sociology, Issues of Theory and Methodology and Technology of Sociological Research and Professional Ethic», Kyiv : Fact, Vol. 1, pp. 30–42.
7. Salnikova, S. A. (2013), «Specific Phenomena of Post-Soviet Anomy (Belarus, Russia, Ukraine)», *Grani*, No. 12, pp. 20–26.
8. Semenova, V. V. (2005), «Modern concepts and empirical approaches to the concept of “generation” in the sociology», *Fathers and Sons: generational analysis of contemporary Russian*, M. : New Literary Review, pp. 80–107.
9. Titarenko, L. G. (2008), «Post-Soviet Transformation of Democracy: the Western and Domestic Interpretation», *Philosophy and social sciences*, Minsk : «Vysheyschaya shkola», No. 1, pp. 21–27.
10. Titarenko, L. (2013), «Strategies of Post-soviet Transformation of Belarus and Ukraine in the Mirror of Public Opinion», *Sociological studios*, Vol. 2, No 1, pp. 94–99.
11. «Ukrainian society. Twenty years of independence. Sociological monitoring» (2011), by red. V. M. Vorona, M. O. Shulga, Kyiv : Institute of Sociology, NAS of Ukraine, Vol. 1. 576 p.
12. «Ukrainian society 1982–2010. Sociological monitoring» (2010), by ed. V. M. Vorona, M. O. Shulga, Kyiv : Institute of Sociology, NAS of Ukraine, 636 p.

Ковтун Ольга. Межпоколенное сравнение норм морали украинского и белорусского обществ. В статье анализируется изменение моральных норм в украинском и белорусском обществах между поколениями. В условиях социальных трансформаций нарушается система упорядочения социального поведения, которая присуща стабильным обществам. Действие механизмов регулирования ослабляется. Неопределенность ценностно-нормативной системы, неясность стандартов и критериев оценки усложняет действие социального контроля. Такая ситуация характерна для обеих постсоветских стран – Украины и Беларуси. После распада СССР они стали на путь перехода от социализма к демократическому рыночному обществу. Перед этими странами встал вопрос: вернуться к тому, что было раньше, или подражать западному обществу, в котором доминируют либеральные моральные ценности.

Нормы морали не являются жестко фиксированными и могут меняться в пределах поколений. Подтверждение изменения моральных норм украинцев и белорусов в рамках различных поколений – данные европейского исследования ценностей (2008) и всемирного исследования ценностей (2011). Опираясь на них, можно говорить об определенной либерализации норм морали украинцев и белорусов. Украинцы постепенно переориентируются на ценности, которые присущи западным обществам, а белорусы оказались склонными к оправданию отклонений и от традиционных, и от современных норм морали.

Ключевые слова: постсоветская трансформация, поколения, нормы морали, индекс аномичной деморализованности, индекс социального цинизма.

Kovtun Olha. Comparison of Norms of Morality of Ukrainian and Belarusian Societies between Generations.

The changes of moral norms of Ukrainian and Belarusian between generations are analyzed in this article. Due to the radical social transformations of the early 90's the system of normative expectations of the Ukrainian and Belarusian societies lost determinateness, the condition of anomy has emerged. The total demoralization of the population is a peculiarity of post-Soviet anomy. Phenomena corruptness society by «circle of acquaintances» and corruptness its values and norms of the system as a results of anomy manifest the same in both societies. The presence of these specific phenomena of post-soviet anomy aggravates the condition of social disorganization of Ukrainian and Belarusian society. Thus, the destruction of the value-normative system leads to substantial changes in the actions of traditional regulator – morality.

Moral norms are not strictly fixed and are able to relay within the generations. Data of European Values Survey (EVS, 2008) and World Values Survey (WVS, 2011) confirm the variance of norms of morality in both societies between the generations. The results of EVS and WVS are evidence of liberalization of morality within different generations in Ukrainian and Belarusian societies. Ukrainian society follows the values of Western societies. In opposite, Belarusian society keeps neither traditional nor modern moral norms.

The peculiarity of Ukrainian society according to national monitoring (IS NAS Ukraine) is reducing with age indicators of demoralizations, alienation from society and the processes occurring in it, but slightly increasing rates of social cynicism among the youngest age group. The peculiarity of the Belarusian society is stronger inclination to justify immoral and illegal acts against the state - clearly visible paternalistic attitudes are evidence of keeping aloof society from state, and that ordinary Belarusians can not see for themselves the connection between their own welfare and the welfare of the state. Therefore, the generation's factor is quite significant for moral differentiation of modern Ukrainian and Belarusian societies, but more intrinsic differences can be observed in the value-regulatory systems of both societies.

Key words: post-Soviet Transformation, Generations, Norms of Morality, Index of Anomic Demoralization, Cynicism Index.

Статтю отримано 18.10.2014 р.

УДК 316.42(477.82-21)

Оксана Матвійшина

Соціальне самопочуття лучан у контексті соціальних змін

У статті здійснено порівняння результатів соціологічних досліджень соціального самопочуття, проведених у місті Луцьку у 2009 і 2014 рр. із використанням методик ПСС-20 та ПСС-44 авторства С. І. Головахи й Н. В. Паніної. Значення індексу соціального самопочуття дещо змінилося – від підвищеного (2009) до високого (2014), але внаслідок напруженої ситуації в країні – анексії частини території й військових дій на Сході – значно змінилася його змістова наповненість: збільшилися показники індексу достатності благ в інформаційно-культурній, матеріально-побутовій (1 та 2-го рівнів), професійно-трудовай, особовій сферах і сферах національних відносин та міжособистісних, тоді як сфера соціальних відносин, соціально-політична сфера й соціальної безпеки стали найбільш дефіцитними. У 2014 р. більшості населення не вистачає таких соціальних благ, як стабільність у державі та суспільстві (73,5 %), упевненість у тому, що не буде міжнаціональних конфліктів (71,3 %); керівників, спроможних управляти державою (67,4 %); державного захисту від зниження рівня життя (66,9 %); дотримання в країні прав людини (60,1 %); політичних ідеалів, які заслуговують на підтримку (56,2 %); упевненості в тому, що ситуація в країні покращуватиметься (54,5 %); справедливої оцінки заслуг людини перед суспільством (48,1 %), автомобіля (47,6 %), захисту від злочинності (44,9 %); необхідної медичної допомоги (44,6 %). У 2009 р. найбільш проблемними для лучан були питання відпочинку (54,8 %) і працевлаштування (41 %), медичного забезпечення (40,5 %), якісного харчування (37,6 %) та здоров'я (36,5 %).

Побудовані показники інтегрального індексу соціального самопочуття як для міста в цілому, так і для різних прошарків населення й по районах міста: їхні значення суттєво не змінилися.

Ключові слова: соціальне самопочуття, соціальне благо, сфери соціальної життєдіяльності, Луцьк.

Постановка наукової проблеми та її значення. Теоретичне осмислення проблеми соціального самопочуття започатковане в дослідженнях таких українських соціологів, як Є. Головаха та Н. Паніна стосовно способу життя, серед яких соціальне самопочуття розглядалося як суб'єктивний критерій оцінки рівня і якості життя. Ці науковці зосередили увагу на особливостях вивчення соціального самопочуття населення в умовах трансформації суспільства на основі оригінального теоретико-